

MAČEKOVA VOJSKA

Željko Karaula (2015) *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb: Despot infinitus, 544 str.

Željko Karaula je 2014. godine na ovoj temi doktorirao pod mentorstvom dr. sc. Ivce Miškulina na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji* je novim dokumentima i zaključcima nadopunjena i ponešto izmijenjena doktorska disertacija Željka Karaule. Knjiga se sastoji od dvanaest poglavlja (Uvodne napomene, 2. „Historiografija i povijesni izvori o Hrvatskoj seljačkoj zaštiti“, 3. „Društveno-socijalni i politički uvjeti osnivanja Hrvatske seljačke zaštite“, 4. „Osnivanje Hrvatske seljačke zaštite“, 5. „Organizacijska struktura i djelovanje Hrvatske seljačke zaštite“, 6. „Hrvatska seljačka zaštita u Banovini Hrvatskoj“, 7. „Hrvatska seljačka zaštita u travanjskom ratu 1941.“, 8. Epilog, 9. Zaključak, 10. Prilozi, Arhivski izvori, Literatura, Životopis i Selektivni popis objavljenih radova).

Studija se bavi pozadinom, razvojem te procesom nastajanja paramilitarne organizacije HSS-a, koja je nastala turbulentnih 1930-ih s ciljem da zaštiti hrvatski narod od jugoslavenskog centralističkog režima i represije. U knjizi su prikazane faze razvoja Hrvatske seljačke zaštite (HSZ), svrha njezinog postojanja i djelovanja, utjecaj na društveni, politički i socijalni život hrvatskog seljaštva, odnos prema središnjoj (beogradskoj) vlasti i prema ustaškom režimu, te njena „likvidacija“ u svibnju 1941. Riječ je o temi kojom se nitko u Hrvatskoj dosad nije bavio sustavno, opširno i znanstveno kao Željko Karaula.

U uvodnim napomenama autor prikazuje i uspoređuje paravojne postrojbe koje su

djelovale na području bivše države i paravojne postrojbe koje su djelovale na Krimu 2014. godine, te time ukazuje da se državne vlasti zbog međunarodne javnosti i domaćih okolnosti moraju koristiti paravojnim jedinicama u cilju ostvarivanja državnih interesa. U središtu studije je Hrvatska seljačka i građanska zaštita s predsjednikom HSS-a Vladkom Mačekom. U 2. poglavlju autor opisuje i nabraja historiografska djela i povijesne izvore o HSS-u i HSZ-u. Povjesničari (posebno hrvatski) koji su proučavali 20. stoljeće na ovim prostorima morali su se baviti HSS-om, ali su zanemarivali Hrvatsku seljačku zaštitu i suodnos HSS-a i HSZ-a. Autor se u studiji najviše koristio arhivskim izvorima Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, državnih arhiva u Splitu i Zadru, Arhiva Jugoslavije, Arhiva BiH, Arhiva HAZU, Arhiva Srpske akademije znanosti i umjetnosti, Pokrajinskog arhiva u Mariboru, Hoover Institution Archives te tiskovnim izvorima, memoarima i novinama.

Autor u 3. poglavlju, koje je podijeljeno na sedam potpoglavlja, opisuje društveno-socijalne i političke uvjete osnivanja HSZ-a. U prvome potpoglavlju „Hrvatski seljački pokret i društveno-socijalna slika u drugoj polovici 1930-ih godina“ autor ukazuje na način i okolnosti koje su dovele do osnivanja organizacija za rad na selu među seljacima (Seljačka sloga i Gospodarska sloga), te među radnicima (Hrvatski radnički savez). Mačekova snaga proizlazila je iz široke mreže zadruga i društava koja su mu omogućila da postane hrvatski glas prema beogradskom režimu s obzirom na to da je Zakon o zaštiti države one-

mogućio demokraciju i politički život stranaka. Drugo potpoglavlje „Seljačka država u politici i ideologiji Hrvatske seljačke stranke“ razmatra snagu HSS-a, „države u državi“, koji je okupio široke slojeve stanovništva i zauzeo prostor i „desno“, i „lijevo“. Maček je 28. studenog 1935. francuskom novinaru rekao da mu ni kapitalizam ni marksizam u potpunosti ne odgovaraju jer on zastupa seljački narod koji je ujedno i kapitalist i radnik. U 3. potpoglavlju opisana je politička situacija u Europi i Kraljevini Jugoslaviji 1930-ih i početkom 1940-ih, koja je bitna za razumijevanje teme. U 4. potpoglavlju „Paramilitarizam i paravojni odredi u Europi između dva svjetska rata“ autor daje uvid u slične pokrete nastale 1920-ih i 1930-ih u Europi i Jugoslaviji (Orjuna, SRNAO, VMRO, HANAO, JRZ, Hrvatski junak, Jugoslavenski sokol, Hrvatski sokol). „Četnička udruženja u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji i njihova nasilja nad hrvatskim stanovništvom“ je 5. potpoglavlje, koje govori o tome kao je četnički teror imao za posljedicu nastanak jedinica HSZ-a. Autor ističe Udruženje srpskih četnika za Kralja i Otadžbinu i Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić, koja se u srpnju 1925. spajaju u Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu, a predsjednik tog udruženja bio je Puniša Račić, atentator na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. Radikalna i Demokratska stranka, glavni oslonci velikosrpskog režima, bile su glavni protagonisti sve agresivnijih zastupanja velikosrpskih zahtjeva. Šesto potpoglavlje je „Hrvatsko domobranstvo u austrougarskoj vojsci (1868.-1918.)“, a zadnje potpoglavlje „Žandarmerija u Kraljevini Jugoslaviji (1918.-1941.)“ govori o tome kako je žandarmerija bila jedan od glavnih oslonaca centralizma i produžena ruka beogradskih vlasti.

U 4. poglavlju „Osnivanje Hrvatske seljačke zaštite“ dolazi se do središnje teme knjige. Autor u prvom potpoglavlju (a ima ih deset) opisuje okolnosti, nastanak i razvoj HSZ-a

kada se uviđa da su mnogi seljaci spremni ići dalje od mirnih rješenja (npr. oružana akcija u Brušanima pokraj Gospića 7. rujna 1932., poznatija kao velebitski odnosno lički ustanak). HSS je pred svibanjske izbore 1935. pripremio samoobrambene grupe koje su trebale spriječiti krivotvorenje glasova, pritisak na birače i teror nad stanovništvom. U 2. potpoglavlju „Osnivanje Hrvatske seljačke zaštite kao reakcija na teror šestosiječanjskog režima i četničke zločine nad hrvatskim stanovništvom 1935. i 1936. godine“ opisano je stanje u državi – ubojstvo kralja Aleksandra, puštanje Mačeka iz zatvora, pad Jeftičeve vlade te raspisivanje novih izbora u svibnju 1935. značilo je postupno mijenjanje smjera beogradske politike, ali i dalje pod kontrolom četničke represije. Ubojstvo zastupnika Karla Brkljačića 9. travnja 1936. je najpoznatiji primjer represije, ali i brze protureakcije seljaka na dvorac Kerestinec 16. travnja, u kojem su ubili šest četnika. Upute koje su studenti Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu napisali za Hrvatski revolucionarni pokret kasnije će biti iskorištene kao temelj za Pravila HSZ-a. U 3. potpoglavlju „Noćne straže Hrvatske seljačke stranke od 30. travnja do 5. svibnja 1936. godine“ autor opisuje „noćne straže“ HSS-a, kratkotrajan (uspjeli) probni „balon“. U 4. potpoglavlju „Početak osnivanja odreda Hrvatske seljačke zaštite u Hrvatskoj 1936. godine“ opisan je tijek osnivanja odreda. Maček je 22. travnja 1936. uputio povjerljivu okružnicu svim pouzdanim prvacima HSS-a u kojoj se traži hitno osnivanje HSZ-a pod izlikom suprotstavljanja komunističkim neredima 1. svibnja. Nadalje, autor opisuje način rada HSZ-a. Unatoč HSS-ovoj pobjedi na izborima, HSZ i dalje djeluje te se širi na Slavoniju i Savsku banovinu. U tiskari Mažuranić u Varšavskoj ulici tiskao se Mačekov *Vježbovnik* zbog čega je policija privremeno zabranila rad tiskare, iako u njoj nije našla nijedan (kompromitirajući) primjerak. Knjižica se bavila izobrazbom formacija od roja do

bataljuna, vježbanjem bez oružja. Naslov 5. potpoglavlja je „Zamah zaštitarskog pokreta na području Savske banovine (1937.-1939.)“. Vlasti Savske banovine su 12. studenog 1936. naredile kotarskim načelnicima da se izvrši „likvidacija Zaštite“. U siječnju 1937. Vladko Maček je povjerljivom okružnicom, u svrhu jačanja zaštitarskog pokreta, naredio osnivanje stranačke milicije u svim kotarevima Savske i Primorske banovine. Novi sukob sa žandarmima dogodio se u studenom 1937. kada je poginulo pet osoba. Krajem 1937. u Savskoj i Primorskoj banovini HSZ ima oko 50.000 članova. U potpoglavlju „Mimikrija Hrvatske seljačke zaštite u vatrogasne jedinice“ autor navodi da je na snazi bio tajni dogovor između lokanih vodstava HSS-a i Dobrovoljnih vatrogasnih društava (DVD) širom Savske banovine o prijelazu mnogih članova i formacija HSZ-a u lokalna Dobrovoljna vatrogasna društava radi stjecanja legitimiteta. U Primorskoj banovini odredi se osnivaju tek početkom 1937., a u Savskoj banovini od 1932. i o tome se govori u 7. potpoglavlju. U 8. potpoglavlju autor opisuje vojne znakovne identitete Hrvatske seljačke i građanske zaštite, a u 9. potpoglavlju navodi njihove čelne ljude. Vladko Maček je bio na čelu HSZ-a, dok je glavni inicijator i zapovjednik Zaštite na terenu bio Đuka Kemfelja. Ključnu ulogu nakon Kemfelje imao je Zvonimir Kovačević. U zadnjem potpoglavlju autor se pozabavio fenomenom kulta Vladka Mačeka te „vođom svih Hrvata“.

Peto poglavlje „Organizacijska struktura i djelovanje Hrvatske seljačke zaštite“ ima osam potpoglavlja, a prvo opisuje vojni ustroj paravojnih jedinica Hrvatske seljačke zaštite. Središte svake organizacije bilo je u kotaru, vojni ustroj HSZ-a prilagođavao se upravno-teritorijalnom ustrojstvu pojedine banovine, a razlike u brojčanom stanju pojedinih kotarskih jedinica HSZ-a bile su velike: između 800 i 2500 ljudi. Drugo potpoglavlje bavi se krijumčarenjem i kanalima za nabavu oružja i

opreme za Hrvatsku seljačku zaštitu. „Vojska Kraljevine Jugoslavije prema djelovanju Hrvatske seljačke zaštite“ je 3. potpoglavlje, dok se 4. potpoglavlje „Hrvatska seljačka zaštita i sudovi dobrih i poštenih ljudi“ bavi latentnim sukobom vodstva HSS-a te odvjetništva i HSZ-a. Uloga Hrvatske seljačke zaštite na izborima 11. prosinca 1938. bila je ogromna zbog dobre stranačke organiziranosti (5. potpoglavlje). Šesto potpoglavlje je „Pokušaj Stojadinovićeve uništenja Hrvatske seljačke zaštite“. Predsjednik vlade Milan Stojadinović pokušao se obračunati s HSZ-om uhićenjima i progonima, no upravo će to biti jedan od razloga njegove smjene. Sedmo potpoglavlje prikazuje politiku Samostalne demokratske stranke prema HSS i HSZ (1936–1941), a osmo humanitarnu djelatnost postrojbi Hrvatske seljačke zaštite.

Šesto, najveće, poglavlje (18 potpoglavlja) bavi se Hrvatskom seljačkom zaštitom u Banovini Hrvatskoj. U prvom potpoglavlju objašnjava se slučaj „satnika HSZ-a Ivana Morića“ i legalizacija Hrvatske seljačke zaštite. Upravo je slučaj razoružanja satnika Ivana Morića iz Stankovaca pokraj Zadra potaknuo vodstvo HSS-a da pokrene legalizaciju HSZ-a u Banovini Hrvatskoj. Drugo potpoglavlje opisuje časničku školu, odnosno časnički tečaj HSZ-a u Zagrebu te donosi imena polaznika časničkog tečaja, koji su bili primljeni 26. siječnja 1940. U idućem potpoglavlju autor opisuje Mačekovu gardu ili Hrvatsku građansku zaštitu (HGZ), s 50 gardista osnovana je krajem 1934. i početkom 1935. te je služila za osobnu zaštitu Vladka Mačeka. Iduća potpoglavlja bave se terorom HSZ-a u Banovini Hrvatskoj, sukobom HSZ-a sa Sokolom Kraljevine Jugoslavije te pokušajem bana Ivana Šubašića da uspostavi kontrolu nad HSZ-om. Sedmo i osmo poglavlje govore o odnosu HSZ-a prema komunističkom i ustaškom pokretu, oba pokreta uvlače se u redove HSS-a i HSZ-a. Zanimljivost je veća što i komunisti i ustaše bivaju uhvaćeni i deporti-

rani u logore zbog svoje propagande i akcija, pri čemu interveniraju pripadnici HSZ-a prema analogu HSS-a. Iduća potpoglavlja su sljedeća: 9. „HSZ i romski kriminalitet“, 10. „HSZ u zaštiti šuma Banovine Hrvatske“, 11. „Akcija Hrvatske seljačke zaštite u razoružavanju bivših pristaša režima nakon 26. kolovoza 1939. godine“, 12. „Mačekovi pregovori s grofom Cianom i uloga Hrvatske seljačke zaštite“, 13. „Pokušaj osnivanja pomlatka Hrvatske seljačke zaštite“, 14. „Hrvatska seljačka zaštita i Jadranska straža“, 15. „Hrvatska seljačka zaštita i općinski izbori 1940. godine“, 16. „Životni put zapovjednika HSZ-a za južnu Dalmaciju Ante Olujića“, 17. „Pokušaj vodstva HSS-a u stvaranju 'hrvatske vojske' u Kraljevini Jugoslaviji“ i 18. „Djelovanje Hrvatske seljačke zaštite u Banovini Hrvatskoj“.

Sedmo poglavlje „Hrvatska seljačka zaštita u Travanjskom ratu 1941. godine“ ima dva potpoglavlja. U prvom, „Hrvatska seljačka zaštita od vojnog puča 27. ožujka 1941. do osnivanja Nezavisne Države Hrvatske“, autor daje uvid o HSZ-u u travanjskom ratu 1941., a zatim navodi okolnosti nastale vojnim udarom 27. ožujka, kada su se članovi HSS-a na čelu s Mačekom skrivali, a čuvao ih HGZ, dok je Maček naredio HSZ-u da zauzme u Zagrebu važne točke. Na sjednici HSS-a 1. travnja u Banskim dvorima donesena je odluka da HSS pristupa novoj vladi, ali se Maček u noći 2. travnja 1941. pokušao povezati s Njemačkom. U redovima HSZ-a i HGZ-a vladalo je veliko razočarenje zbog Mačekova odlaska u Beograd te dolazi do dvostruke linije zapovijedanja – Kovačićeve i Kemfeljeve. Maček je smatrao da je Zaštita izvršila svoj zadatak i da je vrijeme za raspuštanje organizacije. Drugo potpoglavlje „Hrvatska seljačka zaštita u travanjskim danima 1941. godine“ prikazuje HSZ i HGZ kao važne faktore u Zagrebu od početka rata zbog sudjelovanja u razbijanju mobilizacije vojnika,

razoružavanju vojnika, održavanju reda i mira pri preuzimanju vlasti. Upravo zbog toga otpor je bio minimalan, a stanovništvo je bilo pasivizirano. Pri odcjepljenju države ustaški režim preuzeo je vlast s jednim ubijenim policajcem od strane jugoslavenske države. Sve mu tome je pridonio i Vladko Maček svojom izjavom 10. travnja da se sav hrvatski narod pokori novoj vlasti, a pristaše HSS-a iskreno surađuju s novom vladom.

U 8. poglavlju, odnosno epilogu autor prikazuje HSZ u NDH, djelovanje HSZ-a i HGZ-a pri preuzimanju vlasti u BiH, njihov „pokušaj puča“ protiv ustaša i „likvidaciju“ HSZ-a u svibnju 1941. HSZ u BiH djeluje pod nazivom Hrvatski zaštitni lovci i to od Sarajeva do Vlasenice i Drine, ali je ubrzo postrojba razoružana jer ustaška vlast nije željela imati paralelnu vojsku.

Autor u zaključku sumira prethodna poglavlja te ističe da se gotovo u svim zemljama istočne Europe stvaraju paravojne formacije zbog zaštite te da HSZ u tome nije poseban.

U 10. poglavlju, odnosno Prilozima autor donosi Pravila HSZ-a, Vježbenik za HSZ i Građansku gardu HSS-a. Izvori i literatura čine 11. poglavlje, a posljednje 12. poglavlje je autorov kratak životopis te selektivan popis objavljenih radova.

Knjiga Željka Karaule širi vidike te nameće potrebu interdisciplinarnе rasprave o Hrvatskoj seljačkoj stranci i Hrvatskoj seljačkoj zaštiti. Karaula je obradio temu koja je mnogo puta preskakana ili se pojavljivala samo u natruhama, pa će njegova knjiga biti nezaobilazna u budućim studijama koje će imati doticaja s tom tematikom. Danas su česte pojednostavljene interpretacije događaja, a u historiografiji, kao i u ostalim znanostima, potreban je slojevit način analiziranja, što u određenoj mjeri nedostaje i hrvatskoj historiografiji.

Danijel Jurković